

De bonnevantenkerk en de graflegging

beeldengroep uit de bonnevantenkerk;
2^e helft 17^e eeuw;
wit geschilderd lindehout.

1. De Bonnefanten in Hasselt¹

1.1. Het klooster en de kloosterkerk

De stichter van de orde van de kanunnikessen van het Heilig Graf - ook sepulkrienen of bonnefanten² genoemd - is **Jan van Abroeck** (ca 1445 - 1510). Hij was priester in de priorij van Henegouw. Als hoofd van de nedergermaanse provincie was hij gelegitimeerd om nieuwe kloosters te stichten. Zo werd hij de stichter van de vrouwelijke tak van de orde, die vooral na de chaos van de 80-jarige oorlog een grote expansie zou kennen in het prinsbisdom Luik. De kloosterlingen zouden zich vooral moeten toeleggen op opvoeding en onderwijs van meisjes.

Johanna d'Enckevoort was priorin van twee pas gestichte kloosters in Maastricht en Liège Sainte Agathe. In beide steden nam de onveiligheid toe³ terwijl in Hasselt de katholieke reformatie werd doorgevoerd en de rust was hersteld.

Daarom besloot zij in Hasselt een nieuw klooster te stichten met de steun van prins-bisschop Ferdinand van Beieren (1612-1650). Door bemiddeling van haar neef Hendrik van den Hove, burger van Hasselt, evenals door toedoen van schout D. van Suetendael en de burgemeesters Van Gelre en de Geloës kreeg zij in juni 1638 de toestemming van het stadsbestuur. Vicaris-generaal de Chokier gaf aan subpriorin de Liverlo, zuster Creusen en alle zusters die door priorin d'Enckevoort zouden aangewezen worden, de toelating zich in Hasselt te vestigen.

In juli 1638 namen zij hun intrek in een pand aan de Raamstraat. Als kloosterlingen waren zij ontslagen van gewone belastingen, toch betaalden ze belasting op zout en schouwgeld. In 1646 kregen ze echter vrijstelling van accijns.

Al dadelijk ontstonden er moeilijkheden over hun toelating in de stad. Pas in 1646 werden zij blijvend geautoriseerd en dan nog door tussenkomst van baron d'Enckevoort, broer van de priorin, die in 1651 de titel van graaf in dienst van de keizer kreeg. Prins-bisschop Ferdinand van Beieren bevestigde de autorisatie op voorwaarde dat de zusters onder zijn jurisdictie zouden staan en in eigen onderhoud konden voorzien. Hetzelfde jaar werd het kloosterslot ingevoerd.

In 1649 kocht de deken van Hasselt, J. Frederici van baron de Rede, heer van Print-hagen, twee huizen aan de noordzijde van de Paardsdemerstraat voor de zusters. De huizen werden ingericht als klooster. Op 31 oktober 1649 betrokken 12 zusters het pand. Deze gebeurtenis werd met veel plechtigheid gevierd in aanwezigheid van de voornaamste personaliteiten van de stad.

Helena⁴ d'Enckevoort, priorin van Luik, Maastricht en Hasselt legde de drie kloosters een overeenkomst voor waarbij de inrichting van- en de betrekkingen tussen de drie kloosters werd geregeld. Zolang het klooster van Hasselt geen twaalf kapittulaire leden telde⁵ zou de priorin door de gezamenlijke leden van de drie stichtingen gekozen worden.

Aanvankelijk had het klooster met heel wat moeilijkheden af te rekenen: baldadigheden, inkwartiering van Lorreinse troepen, brand, afpersingen... Toch kende het zijn hoogste bloei in de 2^e helft van de 17^e en het begin van de 18^e eeuw.

De kloostergemeenschap groeide aan tot 24 leden. Het aantal pensionnaires nam toe. Volgens Mantelius⁶ *kwamen hier wonen de religieusen van't heijligh graf van Luyck, uijt clooster van sint Agatha, om die meyskens françois te leren en goede zeden, worden Bonenfanten genoemt, hebben van nu af een schoon nieu kerck en clooster inde Demerstraat, en komen op drij straeten uijt.* Gegoede jonge dames volgden er dus onderwijs.

De zusters kregen een dubbel getuigschrift (één van het stadsbestuur en één van de prinsbisschop Maximiliaan van Beieren) van degelijkheid van onderwijs. Dit alles spoorde priorin Catharina Smelten (1656-1678) aan tot uitbreiding van de gebouwen in Hasselt en het stichten van een nieuw klooster in Turnhout: vier koorzusters en één lekenzuster verhuisden in 1662 naar Turnhout. Dit op vraag van katholieken in het zuiden van de Verenigde Provinciën, die een katholieke opvoeding voor hun dochters wensten.

In 1664 werd het kloosterdomein uitgebreid naar de Kempische poort en nam het de hele ruimte tussen de Demerstraat, de Paardsdemerstraat en de huidige Bonnefantestraat (tot 1860 heette de straat Blinde Murenstraat) in. Op 2 juni 1664 werd de eerste steen van het nieuwe klooster gelegd. De kloosterkerk was gelegen aan de noordzijde van het pandhof en grensde aan de Demerstraat. De prins-bisschop gaf de toestemming om de gevel drie voet te laten uitspringen in de Demerstraat.⁷ Het werd een eenvoudige kerk opgetrokken in Brabantse renaissancestijl. Zoals gebruikelijk bij de orde, werd een groot gedeelte van de kerk ingenomen door een groot doksaal op stenen zuilen. Dit hoger gelegen doksaal was bestemd voor de zusters, het gelijkvloers was bestemd voor de leken. De plannen van de kerk zijn niet bewaard. We weten alleen dat Gelders 'du quartier Alken' de dakbalken leverde.⁸

Bonnefantkerk

Bonnefantklooster

De kosten werden gedekt door giften, uitzetgeld van de zusters en opbrengst van eigen werk. In 1715 kochten de zusters het huis de 'Blauwe Keizer'. Er werd onmiddellijk begonnen met de gedeeltelijke afbraak van het huis omdat het licht benam in de kloosterkerk en omdat de bewoners de rust in het kloosterpand stoorden. Dit leidde tot een conflict met de stad. Het stadsbestuur eiste dat het terug opgebouwd werd. De stad nam de kosten voor de bouw van de muur tussen het huis en het kloosterpand op zich op voorwaarde dat de zusters dezelfde belasting zouden betalen als de andere burgers en geen huizen meer zouden kopen tot vergroting van hun domein. Ook het conflict met de eigenaar van de 'Blauwe Keizer' werd opgelost: de zusters ruilden het volgende huis dat hen ook toebehoorde tegen het betwiste pand.⁹

Ze kregen wel vrijstelling van bieraccijns en van graanmalen en een sauvegarde. De opeenvolgende oorlogen van de 18^e eeuw gingen ook niet ongemerkt voorbij in het klooster: in 1748 moesten ze soldaten inkwartieren, in 1761 moesten ze beddengoed naar het gasthuis brengen voor het inkwartieren van soldaten.

In deze periode ging het de zusters ook financieel niet voor de wind, ondanks een stijgend aantal gestichte jaargetijden en talrijke professies. Van de 10 zusters waren er maar twee die meer dan 2.000 fl. uitzetgeld meebrachten, en vier slechts 600 fl. In 1774 waren er 32 leden in de gemeenschap waarvan 10 lekenzusters. Daar bovenop kwamen nog hoge kosten voor het herstel van de gebouwen en het verfraaien van de kerk en een kleiner aantal betalende leerlingen in de dagschool en het pensionaat. In 1764 verkochten de zusters een deel van hun goederen en richtten zij een verzoek tot de prins-bisschop om geen *fille de grâce* te moeten aannemen omdat ze een tekort hadden van 1.500 fl. voor het verlopen jaar en een achterstallige schuld van ca 6.000 fl.

De toestand verbeterde want in 1784 werd een nieuw gebouw opgericht voor kostjuffrouwen. Het aantal leerlingen groeide aan, het aantal zusters nam echter af. Tussen 1775 en 1798 waren er slechts zes professies.

De definitieve heropbloei werd echter verhinderd door de Franse Revolutie.

Door de inlijving van België bij Frankrijk op 9 Vendémiaire an IV (= 1 oktober 1795) hoorde Hasselt tot het departement Neder-Maas. Als onderwijsinrichting ontkwam het Bonnefantenklooster aan het opheffingsdecreet van 15 Fructidor an IV. Kort nadien verkochten de zusters 12 roeden land ter uitbreiding van het gemeentekerkhof.¹⁰ Ze dienden tevens een verzoekschrift in om te mogen blijven voortbestaan. Dit werd ingewilligd.

Zoals alle andere kerken werd de kerk op 13 september 1797 door de Franse overheid gesloten. Van 2 tot 5 maart (11-15 Ventôse an VI) werden de staten opge maakt door de heren Willems, Baert en Paquay. Op 12 april 1798 werden 15¹¹ zusters uit hun klooster verdreven en werden hun goederen verkocht. "*Biens du Couvent des Bonsenfants, Une maison conventuelle consistant en quatre bâtiments: la Première contenant deux belles pièces au rez de chaussée, la deuxième contient une belle église et une sacristie, la troisième contient une vaste salle servant de réfectoire et la quatrième contient deux grandes chambres au rez de chaussée, vingt cinq cellules au Premier étage et un beau grenier au dessus. Tous ces bâtiments sont construits en briques et couvert en ardoise. Derrière est un grand jardin d'environ un demi bonnier de surface. Sur un des côtés se trouvent plusieurs bâtiments ayant servi de Brasserie, Blancherie, écurie et hangar.*"

Het kloosterdomein werd in 2 loten verdeeld. Lot 1: de kerk, het klooster en een particulier huis (totale oppervlakte: 10 dagmaat). Het werd op 22 april 1798 in Maa-

stricht aan Guillaume Barthélemy Jacobs verkocht voor 305.000 fr.¹² Lot 2: scholen en andere bijgebouwen werd voor 55.500 fr. verkocht aan Lambert Jacobs.

De nieuwe eigenaars verkochten het eerste lot door aan de gebroeders Willems, die er tot na WO II woonden. Ze gebruikten de kerk als zoutziederij.¹³ Op het domein was een jeneverstokerij. In 1834 werd de eerste stoommachine in de stad in gebruik genomen in hun molen aan de Paardsdemerstraat.

Het deel onder het oud zusterkoor diende als vergaderlokaal voor de padvinders. Verschillende meubels van het klooster kwamen in het gasthuis terecht, evenals de beeldengroep van de graflegging.¹⁴ Twee reliekbusten: één van de heilige Anastasia¹⁵ en één van de heilige Elisabeth van Hongarije¹⁶ behoren nu tot het patrimonium van de Sint-Quintinskathedraal.

De zusters trokken zich terug in het begijnhof van Hasselt of bij familieleden.

De twee laatst overlevende zusters stichtten in 1837 een klooster in Bilzen. Het archief van het Hasseltse klooster werd daar bewaard tot 2011 en berust nu in het rijksarchief in Hasselt.

In 1922 brengt pastoor Ceyskens een bezoek aan het klooster. Hij noteert het volgende¹⁷: *“In de Demerstraat ligt de vervallen kerk. Vlak achter de kerk liggen 3 woningen, die de achterbouw van het klooster zijn. Deze zijn witgeel gekalkt. Op de gekalkte muren zijn jaarankers te zien die het jaartal 1664 weergeven.”* Op de achtergevel, gezien vanuit de tuin van advocaat F. Willems, ziet hij de jaarankers 1664 en een gaaf dubbel sepulkrienenkruis. Voorts merkte hij een mooie, grote lusthof naast het gebouw. Ook liggen er enkele gebouwen waar vroeger een stokerij was en ossenstallen. Vermeldenswaard is dat er een deur was die vanuit het klooster toegang gaf tot het doksaal van de kerk.”

In 1927 schrijft Emile Gielkens¹⁸ volgend sonnet over het klooster:

Le Couvent des Sépulcrines.

Non loin du boulevard, les dames Sépulcrines,
Aux dix-septième siècle, ont fondé leur couvent,
Et semé largement les meilleures doctrines,
Au coeur de nos enfants, par leur enseignement!

Trop souvent, las! les temps engendrent les ruines,
Au milieu des éclairs, au souffle ardent du vent,
Renversant l'édifice aux plus fortes racines,
Et nous montrant combien le monde est décevant!

Et deux cents ans après, les soeurs quittent la ville,
Fuyant fiévreusement et poursuite et souci,
Et pouvoir étranger, et malheurs et défi!

Un temple est toujours là!... L'industriel habille
Y verse ses produits aux sons des plus gais chants,
Qui disent le travail et ses bienfaits constants!

In 1951 werd de kerk afgebroken om plaats te maken voor een warenhuis. Het klooster verdween in 1972, het werd parking voor het RTT-gebouw.

Van 15 oktober tot 30 november 2007 werd de site opgegraven, wetenschappelijk onderzocht, opnieuw afgedekt en voor de toekomst bewaard. De resultaten werden gepubliceerd door Petra DRIESEN in *Archeologische opgravingen van het Bonnefantenklooster in Hasselt*.¹⁹ De opgegraven stukken worden in het museumdepot van de stad Hasselt neergelegd.

In 1972 kopen de kanunnikessen van het Heilig Graf van Bilzen, het 18^e-eeuwse abdissenhuis van de abdij van Herkenrode. Zij bouwen een nieuwe kapel en een klooster op de ruïnes van het 16^e-eeuwse abdissegebouw.

In 2010 wordt Herkenrode priorij.

1.2. De broederschap van den Doodstrijd

De zusters hadden, reeds van bij het ontstaan van de orde, een bijzondere devotie voor het graf van Christus, dat in elk van hun kerken aanwezig was. Gelovigen, die niet zelf naar Jeruzalem konden gaan, konden de pelgrimage verrichten in een kerk van de kanunniken of kanunnikessen van het Heilig Graf.

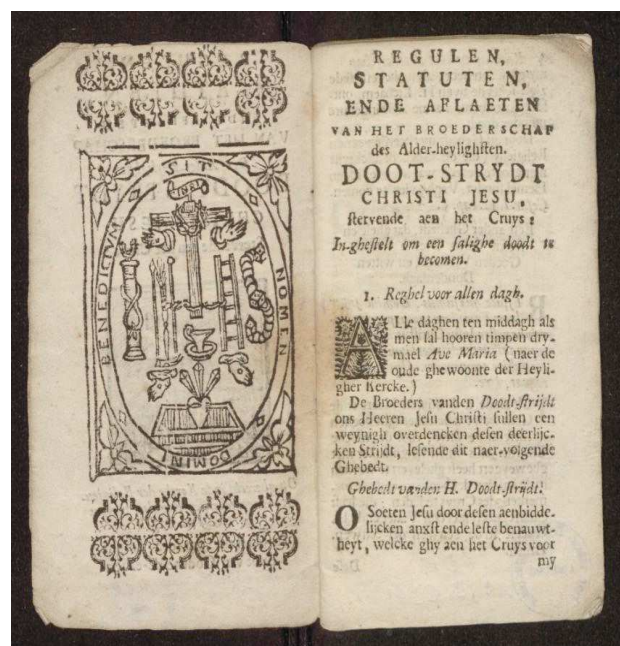
In 1681 werden de *'Regelen, statuten ende aflaeten van het broederschap des Alder-Heylighisten doot-strijdt Christi Jesu op-ghericht in de kercke der religieusen canonickersen regulier van het H.Graff tot Hasselt'* uitgegeven.²⁰

De broederschap werd ingesteld om de zalige dood van God te 'beerven'. Zowel vrouwen als mannen, van binnen en buiten de stad, konden lid worden mits zij de regels van de broederschap volgden.

Er zijn regels voor elke dag, elke week, voor alle maanden en voor 't jaar. Aan iedere regel zijn gebeden, het ontvangen van sacramenten of het aanwezig zijn op vergaderingen en godsdienstige oefeningen in de kapel van het broederschap verbonden. Iedere activiteit leverde de gelovige een bepaalde aflat op. In doodstrijd kregen ze, door een document van Paus Clemens XI in 1731, een volle aflat!²¹

Of er een financiële bijdrage moest gestort worden staat niet in de bewaarde statuten.

De verering van de dode Christus in de kapel van de bonnefanten verklaart meer dan waarschijnlijk de aanwezigheid van het beeld in de kerk.

2. De graflegging

2.1. De bijbelse achtergrond

De evangelisten beschrijven alle vier de graflegging (*depositio*), de details van het verhaal verschillen lichtelijk wat betreft tijdstip, toestemming en getuigen.

Jezus stierf op de dag voor de sabbat. Het lijk moest volgens de joodse gebruiken voor de sabbat begraven worden. Jozef van Arimathea vraagt toestemming aan Pilatus om het lijk te begraven in een nieuw graf, dat met een steen afgesloten wordt. Matteüs schrijft dat Maria van Magdala en een andere Maria erbij waren en gaan tegenover het graf zitten. Op vraag van de Farizeeën wordt het graf verzekerd en vatten bewakers van Pilatus post bij het graf.²²

Marcus: *zegt dat Maria van Magdala en Maria de moeder van Joses, zagen toe waar hij werd neergelegd.*²³

Lucas spreekt alleen over vrouwen van Galilea die toezagen hoe zijn lichaam werd neergelegd. Zij gaan naar huis om balsem te halen en respecteren de sabbat.²⁴

Johannes schrijft dat Jozef van Arimathea en Nicodemus het lijk balsemen en begraven in een nieuw graf in een tuin, vlakbij de plaats waar hij gekruisigd was.²⁵

Maria, de moeder van Jezus, is volgens geen enkele evangelist aanwezig.

De *descensus*, de neerdaling ter helle, gebeurde op de sabbat en wordt beschreven in het evangelie van Nicodemus. Het wordt vanaf de 4e eeuw opgenomen in het credo.

De opstanding (*elevatio*) is één van de grondvesten van het christelijk geloof.

Niemand was getuige, zelfs de aanwezige soldaten zagen niets! De evangelisten spreken alle vier van het lege graf maar zeggen niets over de verrijzenis zelf.

En toch heeft de gebeurtenis plaats gehad: volgelingen van Jezus, die het graf kwamen bezoeken om het lichaam te balsemen, moesten tot hun verbazing vaststellen dat het graf leeg en dat het lichaam verdwenen was.

*'Na de sabbat, bij het aanbreken van de eerste dag van de week, gaan Maria Magdalena, Maria van Jacobus en Maria Salomas naar het graf. Zij hadden kruiden en specerijen bij om het lichaam van de meester te balsemen. Tot hun grote schrik merkten ze dat het graf leeg was. Het enige wat ze aantroffen was de lijkwade. Er verscheen hun een engel die mededeelde dat Jezus verrezen was. Hij gaf hun de opdracht naar de apostelen te gaan om het blijde nieuws te brengen.'*²⁶

De evangelisten zijn ook hier niet eenduidig: hoeveel en welke vrouwen? Balsem? Was het een engel of waren het jonge mannen?

In de westerse kerk was het voorval op paasmorgen aanvankelijk het onderwerp bij uitstek: de vrouwen bij het lege graf en de wederopstanding.

Zo ontstaan er in de iconografie twee voorstellingen:

de graflegging met verschillende personages die de gebeurtenissen van Goede Vrijdag weergeeft.

de Heilig Grafgroep: de vrouwen die bij het lege graf van de engel de boodschap van de verrijzenis krijgen.

In de meest gevallen werden beide groepen in de loop der tijden versmolten.

De graflegging was zeer populair in de late middeleeuwen omdat de dood in de samenleving pertinent aanwezig was. Dood en lijden van Christus waren dan ook sterk aanwezig in de kerk. De meeste beelden werden dan ook voorwerp van devo-

tie. Gelovigen verbonden hun eigen lijden aan dat van Christus om zo in zijn verrijzenis te delen.

De beeldengroepen bevonden zich in kerken en nabij de kerkhoven (vb. Bretagne) en werden betrokken bij het dodenofficie. Het gaat doorgaans om bijna levensgrote beelden. Ze komen vanaf de 15^e eeuw voor in Frankrijk, de Benelux en het westelijk deel van Duitsland voor.

2.2. De graflegging in de liturgie

Vanaf de 10^e eeuw was er in vele kerken een graflegging aanwezig.²⁷ De voorstelling was zeer verschillend:

- een eenvoudig altaar
- een aparte constructie in steen
- een grafkapel, meestal een kopie van de grafkapel van Jeruzalem. Vanaf de 7^e eeuw bevond deze zich buiten de kerk, vanaf de 12^e eeuw werd ze geïntegreerd in de kerk, meestal in het westelijk deel.

De verplaatsing van het graf naar binnen had te maken met de associatie van het graf met de paasliturgie. Het graf werd een fysiek object in de kerk dat in samenspel met de gedramatiseerde liturgie (waarin de gewone gelovigen een rol speelden) een ideaal middel was om het mysterie van *depositio*, *descensus* en *elevatio* zichtbaar te maken.

De kruisiging op Goede Vrijdag werd herdacht in de *adoratio crucis* (kruisverering). Hierna werd de begrafenis (graflegging) voorgesteld door het begraven van een kruis of hostie, of een combinatie hiervan, in het Heilig Graf, de *depositio*. De hostie werd opgeborgen in een pyxis, een voorwerp in de vorm van de grafkapel van Jeruzalem.

Paaszaterdag gebeurde er niets: men herdacht de neerdaling ter helle.

Hierop volgde de *Vigilia Paschalis*, zoals in het evangelie werd het graf bewaakt tot paasochtend. Op paasochtend werd het begravene weer te voorschijn gehaald, de *elevatio*. De hostie en/of het kruis werden in processie rondgedragen terwijl antifonen werden gezongen. Zo herdacht men op de derde dag de verrijzenis van Christus. Samen vormen deze rituelen van *depositio* en *elevatio* de ruggengraat van de liturgie rond het paasfeest, ook van de meest rijk uitgewerkte en gedramatiseerde versies.

2.3. Iconografie

De graflegging wordt voor het eerst afgebeeld in de Byzantijnse kunst vanaf de 9^e eeuw. Vanaf de 10^e eeuw²⁸ komt het voor in de westerse kunst (vooral illustratie van handschriften). Tot in de 13^e eeuw komen er drie personen voor: Jezus, Jozef van Arimathea en Nicodemus. Vanaf de 14^e eeuw komen de vrouwen erbij. Maria, de moeder van Jezus, staat meestal aan het hoofd en Maria van Magdala aan zijn voeten.

Vanaf de 15^e eeuw wordt het thema vooral behandeld door de Vlaamse primitieven: Van der Weyden, Petrus Christus, Dirk Bouts, Robert Campin. Zij stellen meestal het gebeuren van Pasen voor: de vrouwen bij het lege graf.

Monumentale beeldengroepen getuigen van de bloei van de laatgotische beeldhouwkunst: de graflegging van de Sint-Vincentiuskerk in Soignies en die van de Sint-Martinuskerk in Ath. Het is meestal een vrij complex tafereel: Jezus op een lijkwade, Maria en de vrouwen, en de mannen die bij de begrafenis waren.

In de 16^e eeuw, onder invloed van de contrareformatie, komt het thema minder aan bod, vooral Maria en de heiligen zijn de belangrijkste onderwerpen voor de schilders en de beeldhouwers van de renaissance. Uitzondering is de graflegging van Sint-Mihiel, in de 16^e eeuw gemaakt door Ligier Richier. Ook dit is een beeldengroep met 3 personages: de dode Christus en 2 vrouwen die het lichaam komen balsemen.

De Italiaanse schilders van de barok (Michelangelo, Caravaggio...) nemen het thema in de 17^e eeuw weer op. Hun werk wordt door epigonen gekopieerd, vb. de graflegging van Baburen in de Sint-Hermeskerk van Ronse, of deze van de Sint-Pieterskerk in Denderwindeke.

In Bretagne is het thema populair in de 17e eeuw in de ossuaria van de 'enclos paroissiaux'. In de funeraire kapel van het enclos van Lampoul Guimiliau is een mooi exemplaar bewaard uit 1676.

Ook in de crypte van het ossuarium van Saint Thégonnec. Jacques Lespaignol realiseerde er een groep in eik tussen 1699 en 1701. Hier wordt ook Veronica bij het graf voorgesteld en is er een engel aanwezig. De beeldhouwer geeft hier een persoonlijke interpretatie van het gebeuren weer. Veel klassieker is de graflegging van de hand van Artus I Quellin in de Sint-Michielskathedraal in Brussel uit het begin van de 17e eeuw.

In België zijn 28 monumentale grafleggingen bewaard.

Saint-Mihiel, Frankrijk

Enclos de Lampoul-Guimiliau, Frankrijk

Sint-Michiels, Brussel

Saint-Thégonnec, Frankrijk

2.4. De graflegging van de 'bonnefantengerk'

1. Beschrijving

1. Christus

lengte: 126,5 cm.

tombe: lengte: 111 cm, breedte 32,5 cm, hoogte 42 cm.

Het beeld en de tombe zijn vervaardigd uit beschilderd hout, waarschijnlijk te dateren in de tweede helft van de 17e eeuw.

De dode Christus ligt uitgestrekt op de lijkwade met een opgerolde mat onder het hoofd. Hij is enkel gekleed in een lendendoek. Het geheel rust op een graftombe versierd met een slinger, waarin de passiewerktuigen als trofeeën verwerkt zijn.

2. Vrouwenfiguren.

Treurende Maria:

Het beeld is 112 cm. hoog.

Het is vervaardigd uit hout (verschillende blokken, verlijmd en genageld).

Het stelt een treurende vrouw voor: de gelaatsuitdrukking geeft groot verdriet weer.

De houding verwijst waarschijnlijk naar het lichaam van de dode Heer.

Haar kleding is rijkelijk gedrapeerd en geeft het beeld een waardige elegantie.

De engel:

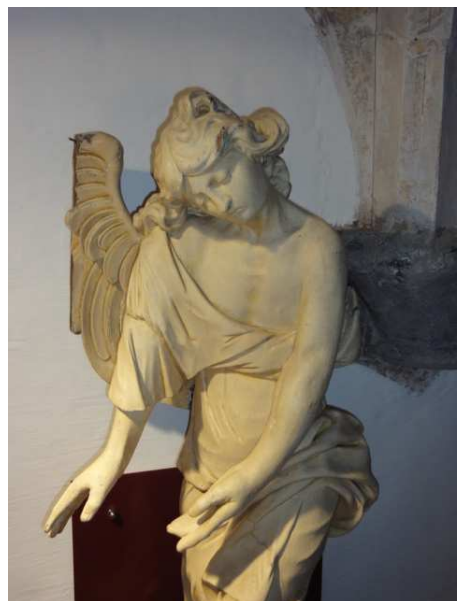
Het beeld is 116 cm hoog.

Het stelt een engel voor die verwijst naar de dode Christus.

Eén vleugel is gedeeltelijk afgebroken, de tweede vleugel is volledig verdwenen. Het gaat hier weer om een houten beeld (aaneengelijmd en genagelde blokken), beschilderd om steen te imiteren.

Door de zwierige drapage heeft het beeld onmiskenbare gracie. Ook zij verwijst door haar houding naar de dode Christus.

In tegenstelling tot vele groepen die vaak volkse figuren ten tonele voeren hebben we hier te doen met een veeleer klassieke voorstelling die het dichtst staat bij de graflegging van Sint-Michiels in Brussel.

2.Locatie

De beeldengroep stond hoogst waarschijnlijk aanvankelijk in de Bonnefantkerk aan de Demerstraat. Getuigen bevestigen dat de beeldengroep waarschijnlijk op het hoger gelegen zusterkoor in een nis in de noordermuur van de kerk stond. Dit verklaart mogelijk het compacte en beperkte karakter van de grafleggingsgroep.

In 1681 werd in hun kerk een broederschap opgericht '*voor die in doodstrijd zijn*'. Hierdoor zou men eerder veronderstellen dat de beeldengroep als onderwerp van volksverering in de kerk zou gestaan hebben? De plaats van de groep in de kerk kan voorlopig niet bepaald worden. Na de opheffing van hun klooster door de Fransen in 1798 werd de broederschap samen met het grafbeeld in 1804 overgebracht naar de Begijnhofkerk. Toen deze kerk in 1881 werd gesloten, werd de 'broederschap voor den doodstrijd van Jezus Christus' heropgericht in de kapel van de Grauwzusters. Monseigneur H. Victor Doutreloup, bisschop van Luik, kwam het beeld plechtig installeren op 12 november 1889. Het grafbeeld werd er bewaard. De Grauwzusters gaven het beeld in bruikleen aan Het Stadsmus in 1984 en is nu permanent tentoongesteld in de kloostersite te Herkenrode.

3.Conservatie

Frederik Cnockaert conserveerde (in 2008) in opdracht van het stedelijk museum van Hasselt, het beeld van "de dode Christus".

Hij kwam tot volgende conclusie :

1.algemeen: Het houten beeld was in slechte staat door een slechte conservatie: een te hoge relatieve vochtigheid, vuil en aantasting door insecten en schimmel veroorzaakte o.a. loszittende verflagen.

2. Het hout: Het houten beeld is niet uit één stuk hout gesneden, maar is samengesteld uit aan elkaar gelijmde en genagelde blokken. De beeldhouwer sneed hieruit zijn beeld. De nagels waren roest en de lijm bros... Het hout werd tegen schimmels en houtworm behandeld. De zwakke plekken werden verstevigd.

3. Grond- en verflagen: Deze bestaan uit meerdere lagen. Vooraleer een beeld beschilderd kon worden moest het worden geprepareerd. De grondlaag van krijt en dierlijke lijm werd met een penseel aangebracht.

Dit gebeurde bij dit beeld zeer zorgvuldig. De droogtijden tussen de verschillende lagen werden gerespecteerd. Daarna werden de details opgewerkt en fijnere texturen toegevoegd om een grotere expressiviteit te bekomen en de diepte van de monochromie te versterken. Het geheel werd met vernis behandeld. De verflagen waren zowel op basis van olie als van water. De heterogeniteit van de materialen verklaart deels de schade.

De monochromie was bedoeld om steen na te bootsen. Deze verflagen werden op wetenschappelijk verantwoorde wijze gereinigd. Loszittende lagen werden met steurlijm bevestigd. Barsten werden met een mengsel van zaagsel en houtlijm gevuld, opnieuw geplamuurd en lacunes opgeschuurd.

4. Oppervlaktelaag: Deze laag werd eerst en vooral gereinigd door oude vernis en verflagen te verwijderen. De oorspronkelijke vorm en coloriet kwamen zo tevoorschijn, nadat overtollige overschilderingen waren weggehaald. De picturale laag werd beschermd door het aanbrengen van een reversibele eindbeschermingslaag op basis van microkristallijne was. Hierdoor wordt de schoonheid van het beeld beschermd tegen snelle veroudering en vervuiling en komen de details, bedoeld door de beeldhouwer, beter tot hun recht.

Frederik Cnockaert, Kunstrestauratie-atelier Kerat.

De beide vrouwenfiguren werden niet behandeld. Hun uitstraling (veel matter) en hun uitdrukking (minder expressief, door opeenvolgende verflagen) is dan ook verschillend van het geconserveerde Christusbeeld.

Conclusies:

1. De beeldengroep is waarschijnlijk onvolledig.

In de bronnen is er geen enkele beschrijving van deze beeldengroep en er zijn geen andere beelden bekend.

De gelaatsuitdrukking van de vrouwen laat duidelijk verstaan dat het om een graflegginggroep gaat. Indien het om een Heilig Grafgroep zou gaan, zou de engel in een andere houding (met opgeheven arm) uitgebeeld zijn.

2. De beeldengroep was een cultusobject.

Zeker is dat de kanunnikessen van Paus Clemens XI (1700-1721) de toelating kregen, onder bepaalde voorwaarden, een volle aflaat te verlenen. Het heeft dus zeker in hun kerk gestaan.

3. De plaats van de beeldengroep in de kerk is onbekend.

De plannen van de kerk zijn niet bewaard. Hoewel de kerk pas in 1951 is afgebroken is er niets bekend over het interieur. De groep kon op verschillende plaatsen staan:

a. In een grafkapel (zoals in Kanne):

Deze kapellen zijn meestal een kopie van de grafkapel van Jeruzalem (207 cm lang, 193 cm breed, 240 cm hoog). De geringe lengte van het Christusbeeld en het feit dat slechts 2 figuren bewaard zijn zouden mogelijk wijzer een opstelling in een dergelijke kapel kunnen verklaren. Deze hypothese is weinig waarschijnlijk omdat er nergens een dergelijk voorbeeld bewaard is.

b. In de publieke ruimte van de kerk:

We weten dat het zusterkoor op een doksaal was gebouwd. Het gelijkvloers was voorbehouden aan de gelovigen. Aangezien de graflegging een cultusobject was voor de gelovigen en voor de leden van de broederschap in het bijzonder zou men veronderstellen dat de beeldengroep waarschijnlijk in de kerk opgesteld was.

Getuigen menen echter dat de beeldengroep in een nis in de noordelijke muur van het hoger gelegen zusterkoor stond.

4. De kunstenaar is voorlopig onbekend.

Het is uitzonderlijk dat de beeldhouwers van dergelijke beeldengroepen hun signatuur achterlieten. De groepen zijn meestal onderwerp van volksdevotie en geven op een volkse wijze de gebeurtenis van de graflegging weer, zonder veel rekening te houden met de Bijbelse bronnen. Hier hebben we blijkbaar toch te doen met een geschoold artiest die vormen en verhoudingen talentvol kan weergeven.

Algemeen besluit

Door gebrek aan geschreven bronnen is het onmogelijk de beeldengroep op een verantwoorde wijze te beschrijven en te lokaliseren.

We hebben gepoogd met het voor handen zijnde materiaal, de groep in een monumentale, liturgische en spirituele achtergrond te duiden.

Hij past zeker in de spiritualiteit van de sepulkrienen en de broederschap.

Eind 17^e eeuw was de doodsgedachte prominent aanwezig in de samenleving (oorlog, epidemieën). De katholieke kerk benadrukte, in tegenstelling tot de protestanten, de genademiddelen om de eeuwige zaligheid te verwerven. De beeldengroep en de broederschap sluiten zeker aan bij de tijdsgeest.

* * *

Voetnoten

1. Naar M. HERESWITHA, *De vrouwenkloosters van het H.Graf in het Prinsbisdom Luik vanaf hun ontstaan tot aan de Franse Revolutie*, Leuven 1941.
2. Genoemd naar het klooster Sainte Elisabeth des Bons Enfants te Liège.
3. De gereformeerde troepen namen Maastricht in. In Luik waren er sociale twisten tussen les Chirroux en les Griffous.
4. Helena van het Heilig Kruis is de kloosternaam van Johanna d'Enckevoort
5. Dit gebeurde pas na 1660.
6. J.MANTELIUS, *Kroniek van Hasselt*, 1638.
7. Rijksarchief Hasselt, dossier 2116, 67.
8. Rijksarchief Hasselt, dossier 2116, 67.
9. Rijksarchief Hasselt, dossier 2116, 65
10. Rijksarchief Hasselt, dossier 2116, 62: een stuk akkerland gelegen buyten de kempensche poort op den steenweg en ingang der Vilstraete...
11. Rijksarchief Limburg, Frans archief, Sepulkrienen te Hasselt: Baerts Anne, Bammens Marie, Berx Isabelle, Billen Marie, De Kinschot Marie, Delvaux Anne, Goorden Ide, Groeven Marie, Slegers Marguerite, Smets Marie, Tits Marie, Van Dormael Cathérine, Van Heeswijk Aldegonde, Vanstralen Elisabeth en Van Tongelen Cathérine.
12. Rijksarchief Limburg, Frans Archief, vente 47, 3 Floréal de l'an VI.
13. Vandaar de naam 'zoutkerk'.
14. Nu semipermanent tentoongesteld op de Kloostersite van Herkenrode.
15. Inventaris 025.173.
16. Inventaris 025.174.
17. J. CEYSSENS, *Een bezoek aan het Sepulkrienenklooster te Hasselt*, Limburg IV, 1922/23 p.275.
18. E. GIELKENS, *Sonnets*, Hasselt 1927.
19. P. DRIESEN, *Archeologische opgravingen van het Bonnefantenklooster te Hasselt*, 2009, nr. 19.
20. *Statuten, aflaten en gebeden der Broederschap van den doodstrijd O.H17.J.C., ingesteld om eene zalige dood van God te bekomen*, Hasselt 1890, p. 4-6.
21. Paus Clemens X (1700-1721) verleent de volle aflat, Rijksarchief Hasselt, 2116-68.
22. Matteüs, 27, 58-66.
23. Marcus 15, 46-47.
24. Lucas 23, 55-56.
25. Johannes, 19, 40-42.
26. naar Matteüs, 28, 1-8.
27. Maartje van der MOST, Liturgisch drama voor ingedutte nonnen, masterscriptie, Universiteit Utrecht, 2008, pp 24-24
28. E. KIRCHBAUM, *Lexikon der christlichen Ikonographie*, Rome 1990 ,p.193.

tekst: Marleen MARTENS, medewerker Interregproject 'Onthaasten stilte- en bezinningsplekken in beeld'

foto's: Marleen Martens, Hasel, Frederik Cnockaert.

Copyright: Het Stadsmus

Guido Gezellestraat 2, B-3500 Hasselt

tel. 011-23 98 90 fax 011-26 23 98 e-mail hetstadsmus@hasselt.be

Overzicht Kunst in de Kijker 2000-2005: **(nog steeds te verkrijgen aan de museumbalie!)**

2000: **90.** Schilderij "Portret van Dr. L. Willems" (1822-1907), 1878, Godfried Guffens (1823-1901); **91.** Maquette tweedekker Farman Type III, 1985; **92.** Zespuntige "Ster" van de Rode Roos, 1627; **93.** Litho "Gezicht op de Leopoldplaats", ca. 1860, C. J. Hoolans; **94.** "Analematische zonnwijzer" in de museumtuin, 2000; **95.** Portret van Ridder Guillaume de Corswarem (1799-1884); **96.** Pastel "Portret van mevrouw Leynen (1842-1920)", 1919, G.J. Wallaert (1889-1954); **97.** Keramieken sierschotel "Irissen", ca. 1896-1905. **98.** Banier "Société Royale de Musique et de Rhétorique", 1858.

2001: **99.** Hasselts zilver: aanwinsten 1996-2000; **100.** Schilderij "Stadspanorama van Hasselt", 1915, Jos. Damien (1879-1973); **101.** Uithangteken "Tabakskarot"; **102.** Karikatuurtekeningen "10 Hasseltse figuren", Stef Vanstiphout (1931-1995). **103.** Sporttrofeeën 11e Linierregiment: "Coupe du Roi Albert" & "Coupe Prince Léopold" (2); **104.** Affiche "Ville de Hasselt, 1882, programme des fêtes qui auront lieu à l'occasion de la kermesse...", 1882; **105.** Staande klok met uurwerk, 1761, Joannes Augustinus (ca. 1735-1790), Hasselt; **106.** Schilderij "Overhandiging van het vrijheidscharter door Graaf Arnold IV van Loon aan de stad Hasselt", 1846, Godfried Guffens (1823-1901); **107.** Affiche "KEMPO - bronnen en limonaden", Druk. E. Roose, Hasselt.

2002: **108.** Zes wandkleden over "Het Sacrament van Mirakel van Herkenrode", 1917, Jos. Damien (1879-1973); **109.** Portretten van de vier abdissen van Herkenrode: "Twee eeuwen, twee werelden"; **110.** Restauratieverslag "Rederijkerskraag De Rode Roos"; **111.** Keramische vaas "Ros Beiaard en de Vier Heemskinderen", Simonne Reynders(1924); **112.** Keramische vaas in lusterglazuur, Céramiques Décoratives de Hasselt (1895-1954); **113.** Ontwerptekening tegelpaneel 'Tuin met vrouw'; **114.** Jaarkalender Ceysens-Roose, 1912; **115.** Affiche 'Landbouwdagen 1900'; **116.** Schilderij 'Vlaggen', Jac. Leduc (~1921);

2003: **117.** Sculptuur 'Icarus', Robert Vandereycken (~1933); **118.** Het Hasselts muzikaal verleden van 1910-1960; 2 luxepartituren, Albert Lefebvre (1886-1953); **119.** Affiche "Langemansbier", P. Bamps (1862-1932), M. Ceysens (1833-1927) en F. Roose (1843-1913); **120.** Vloertegels van de Herkenrodeabdij, 2 tegelpanelen en majolicategels; **121.** kopergravure 'Exlibris familie Weytens'; **122.** Schilderij 'Gordon-Bennet', 1924, Paul Hermans (1898-1972); **123.** Henri Van Straten (1892-?), lino's en litho's; **124.** Schilderijen 'Geboortehuis' & 'Gezicht op Romboutstoren van Mechelen', Guillaume Ballewijns (1875-1944); **125.** Uithangteken 'In Sint-Lambertus', 1801;

2004: **126.** De kraag van de Hasseltse boogschutters; **127.** Schilderij 'Grote Capucienestraat', Clement Van Campenhout (1921-1997), 1961; **128.** Prent 'Gezicht op de Boulevard met links de gevangenis', Charles Jooseph Hoolans (1814-?); **129.** Offerandeschotel met in reliëf 7 (keizers)hoofden, 17e eeuw; **130.** Affiche van het eerste Nederlands Eucharistisch Congres, Hasselt, 1904, Leo Jaminé (1854-1921); **131.** Zes schilderijen uit de cyclus van het H. Sacrament van Mirakel bewaard in Herkenrode; **132.** Alambiek afkomstig uit Staatlaboratorium in Guffenslaan in Hasselt, E. Adnet, Parijs; **133.** Gedenkpenning "150 jaar Koninklijk Atheneum Hasselt", Luc Verlee (~1939), 1994, 1994; **134.** Schilderij 'Hubert Leijnen (1909-1997), hoofdredacteur van HBvL van 1929 tot 1976', Eugène Polus, 1951.

2005: **135.** Ontwerptekening voor tegelpaneel 'Tuin met pauw en zwaan', Manufacture de Céramiques Décoratives de Hasselt (1895-1954); **136.** Beeld van de Rode Roos; uitgave in beperkte oplage t.g.v. inhuldiging monument op de Schiervellaan Hasselt, Gerard Moonen (~1953).

Overzicht Kunst en Erfgoed in de Kijker: **(eveneens te verkrijgen aan de museumbalie)**

2005: **1.** De archeologische vondsten van Herkenrode in Het Stadsmus.

2006: **2.** Jos. Damien's wandschilderingen voor het gouvernement te Hasselt (1908-1910); **3.** De Kiosk en het muziekleven in Hasselt in de 19e eeuw; **4.** De kapel van Spalbeek, **5.** De handboog: van verdedigingswapen tot Olympische discipline; **6.** Menukaarten.

2007: **7.** Stad in groei. Hasselt in de 19e eeuw; **8.** De oorsprong van onze kapellen; **9.** Een Hasselts bedevaartvaantje uit de 17e eeuw; **10.** Processievaandel van de Hasseltse Broederschap van het Heilig Sacrament.

2008: **11.** Ets 'Het Offer', Jan Toorop (1858-1928); **12.** Vaas in lusterglazuur, Manufacture de Céramiques Décoratives de Hasselt (1895-1954); **13.** 2 zilveren kandelaars, resultaten van een onderzoek; **14.** Handschrift van de Rode Roos 18de-19de eeuw; **15.** Spaanse toreadors, Romeinse ruïnes en kamelen aan de oevers van de Zwarte Zee. De exotische reizen van een Hasseltse burger tijdens de Belle Epoque.

2009: **16.** Thomas Morren schildert de familie Van Elsrack; **17.** Een zeldzame skeletklok van Joannes Michael Gaspard Geraets (1791-1859); **18.** Geen KEIK verschenen!; **19.** Archeologische opgravingen van het bonnefantenklooster in Hasselt; **20.** Pierre Cox (1915-1974) en het hellenisme.

2010: **21.** 1910: tsaar Ferdinand van Bulgarije vliegt boven Kiewit; **22.** De zuidkant van de Grote Markt; **23.** De Virga Jesse in Het Stadsmus: iconografie & cultusrelicten; **24.** De Heecrabbers, kroniek van een kunstkring; **25.** De collectie van Pasquasy, devotie- en doodsprentjes; **26.** De kunst van het monumentale bouwen en het achteloos vernielen.

2011: **27.** Medailles, De Koloniale Dagen, 1952; **28.** Hasselt aan zee. Een eeuw marineschilderkunst; **29.** Tot hier en terug. Burentwisten tussen Hasselt en Zonhoven; **30.** Hasselt in de middeleeuwen.

2012: **31.** Alaaf! De heropleving van de carnavalstraditie in Hasselt met speciale aandacht voor de jaren 1950; **32.** Dame met Iorgnet, Godfried Guffens (1823-1901); **33.** Waterhuishouding in Hasselt; **34.** Campendeck; **35.** Dialoog met de ruimte.
